

TUSOR PÉTER

Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése

A szentszéki kongregációk rendszere a kora újkori katolikus konfessziószervezés programját adó tridenti reformok megvalósítására és az egyházi állam irányítására kialakult, az általános európai fejlődést jó egy évszázaddal megelőző miniszteriális jellegű állam- és egyház-kormányzati forma volt.¹ Az 1542. július 21-én a *Licet ab initio* kezdetű bullával III. Pál (1534-1549) által megalapított egyetemes és római inkvizíció révén a pápaság már a zsinat összehívása előtt, első intézményes válaszát adta középkor véget értével gyökeresen megváltozott politikai, társadalmi és vallási viszonyok kihívásaira. Az a szigorú és következetes szellemiség hozta létre, amely a katolikus megújulás egyik alapvető sajátossága, gondoljunk csak a jezsuiták sajátos diszciplinaritására. Az új hivatal nem az elhalt középkori (domonkos) inkvizíció munkáját folytatta, és nem vonható párhuzam közte és az állami alárendeltségben működő, leginkább csak a társadalom vallási homogenitását biztosító spanyol inkvizíció között sem. „A katolikus hit legerősebb védőbástyájaként” aposztrofált intézmény a lehető legselesebb jogköröket birtokolta, gyakorlatilag a pápák legfőbb spirituális és egyháztanítói tisztének letéteményese lett.²

Feladatai az idők során egyre bővültek, végleges, kongregációs formáját V. Sixtus (1585-1590) alatt nyerte el (*Immensa aeterni Dei*, 1588. jan. 22.). Ekkor alakult ki hivatalos elnevezése (*Sacra Congregatio Sanctae Inquisitionis haereticae pravitatis*), de a gyakorlatban leginkább a Szent Hivatal Szent Kongregációja (*Sacra Congregatio Sancti Officii*), illetve a Római és Egyetemes Inkvizíció Szent Kongregációja (*Sacra Congregatio Romanae et Universalis Inquisitionis*) néven emlegették. Az egyre szaporodó kongregációk közül a legrégibb és legtekintélyesebb (*Suprema Congregatio*) intézmény joghatósága kiterjedt az egész katolikus világra, mindenkire, legyen bármilyen rendű és rangú egyházi vagy világi személy. Kompetenciájába tartozott: 1. Nyomozni, citálni, eljárni, ítélni, illetve definíciókat alkotni a hittel és erkölccsel kapcsolatos bármilyen kérdésben. Ilyen az eretnokség, a skizma, a hitelhagyás (*apostasia*), a hittani tévedések; az okkultizmusok, így a varázslás, mágia, asztrológia, jóslások, próféciák, boszorkányság stb.; a különféle visszaélések, vagyis a megalapozatlan szent- és csodakultusz, a felszentelés nélküli misemondás, a szentséggyalázások, a poli- és bigámia, a homoszexualitás stb. 2. Felmentések, feloldozások megadása az egyházi rend felvételében akadályt képező irregularitások („eretnek” származás, kánoni kor hiánya stb.), a szerzetesi és egyéb fogadalmak, eskük, a templomokban a hívek előtt nagycsütörtökönként s évente még kétszer rendszeresen felolvasott úgynevezett *In Coena Domini* bullában foglalt tilalmak megszegése miatti automatikus kiközösítés alól, és mindezen fakultások gyakorlásának átruhá-

¹ A kora újkori pápaság történetére és strukturális jellemzőire: Prodi, Paolo: Il sovrano pontefice. Un corpo e due anime: la monarchia papale nella prima età moderna. Bologna, 1982.; valamint egy lényegre törő rövid áttekintés: Hsia, Ronnie Po-Chia: The world of catholic renewal 1540-1770. New approaches to European history, 12., Cambridge, 1998. 92-105. (The Papal Curia.)

² Schwedt, Hermann H.: Die römischen Kongregation der Inquisition und des Index und die Kirche im Reich (16. und 17. Jahrhundert). Römische Quartalschrift, 90. 1995. (a továbbiakban: Schwedt 1995.) 43-73.; del Re, Niccolò: La Curia Romana. Sussidi Eruditi, 23. Roma, 1970. (a továbbiakban: Re) 89-94. A Hivatal történetének monografikus feldolgozása: Miller, R. A.: The Congregation for the Doctrine of the Faith. Canon Law Studies, 184. Washington, 1975.

zása. 3. Könyvek cenzúrázása vagy olvasásának megtiltása, illetve engedélyezése.³ Ez utóbbi feladatkörét a Szent Hivatal rendszerint utólagos (*repressiva*), s csak elvétve előzetes (*praevia*) cenzúra útján végezte. Tevékenysége alkalmanként átfedésbe került az 1571-ben kifejezetten erre a célra létrehozott indexkongregáció (*Sacra Congregatio Indicium*) munkájával.⁴ Párhuzamosan a kongregáció közvetlen egyházkormányzati feladatokat is ellátott, mint például 1622-ig a missziók felügyeletét, köztük azokat is, amelyek a hódolt Magyarországra irányultak.⁵

A Szent Hivatal szerkezete jelentősen eltért a kongregációk szokásos bíboros-prefektus, bíboros tagok, titkár, írnokok hierarchiájától, prefektusa nem volt, ülésein rendszerint maga a pápa elnökölt. Az adminisztratív vezetőnek a rangidős bíboros számított (*unus ex inquisitoribus*), a 18. századtól bíboros-titkárként. Közvetlen alárendeltségében egy domonkos rendbeli kommisszárius irányította a perek lefolytatását, ám szerepét fokozatosan átvette az adminisztrációt felügyelő *assessor*, akinek tisztsége a 18. század elejétől *posto cardinalizio* lett, vagyis bíborosi kinevezéssel járt. Az inkvizítor-kardinálisok munkáját a konzultorok testülete segítette. Tagjai római teológusok és kánonjogászok voltak, és ajánlásként megfogalmazott véleményük (*rotum*) szolgált a teológiával, vagy a cenzúrával kapcsolatos határozatok alapjául. A kongregáció olykor külső, kvalifikátoroknak nevezett szakértők munkáját is igénybe vehette annak eldöntésére, hogy vajon a tárgyalt probléma a hamis, téves, botrányos, netalántán „erectnek” tanítások (*proposizioni false, erronee, scandalose, ereticali...*) közé sorolandó-e.⁶

Annak ellenére, hogy a kongregáció joghatósága egyetemes volt, tényleges inkvizíciós tevékenységet a pápai állam területén kívül csupán Máltán és Itáliában tudott folytatni, leginkább mint a helyi (máltai, velencei, sienai) inkvizíciók fellebbezési fóruma és mint a Trient utáni pápai centralizáció hathatós eszköze.⁷ Hivatalos rálátást a távolabbi vidékekre egyedül a kölni nunciatúra alárendeltségében működő frankfurti „apostoli könyv-kommisszariátus” (*Commissariatus Apostolicus Librorum*) biztosított számára.⁸ Működésének irányát illusztrálja, hogy a Casanate-gyűjteményben fennmaradt és innen publikált, 1680 körül majd másfél évszázadra visszamenőleg összeállított dekretumainak mindössze 1,4%-a volt birodalmi vonatkozású, vagyis 1742 döntés közül mindössze 25. A birodalom területén tartózkodó itáliaiak számára Bécsben, Grazban és Prágában felállítandó inkvizíciós kirendeltségek létrehozására irányuló elképzelések papíron maradtak.⁹

*

³ Schwedt 1995. 49.; RE 91-94.

⁴ Ennek tevékenységére: Schwedt, Hermann H.: Der römische Index der verbotenen Bücher. Historisches Jahrbuch, 107. 1987. 296-314.

⁵ Ezt Molnár Antal tárta fel PhD-értékezésében: A hódoltsági missziószervezés és a Szentszék (1572-1635 [1650]). Szeged – Budapest, 1998. (Megjelenés alatt a *Humanizmus és reformáció* sorozatban.)

⁶ Schwedt 1995. 48. A kongregáció üléseinek analitikus feldolgozása (Galilei perére vonatkozóan) az 1611-1642 közötti időszakból a bíboros tagok archontológiájával és a Hivatal munkájában való részvételével: Mayaud, Pierre-Noël: Les „fuit congregatio Sancti Officii in... Coram...” de 1611 à 1642. 32 Ans de Vie de la Congrégation du Saint Office. Archivum Historiae Pontificiae, 30. 1992. 231-289.

⁷ Minderre lásd Adriano Prosperi monográfiáját: Tribunali della coscienza (Inquisitori, confessori, missionari). Torino, 1996.

⁸ Raab, Heribert: Apostolische Bücherkommissare in Frankfurt am Main. Historische Jahrbuch, 87. 1967. 326-354; Reinhard, Wolfgang: Papst Paul V. und seine Nuntien im Kampf gegen die „Supplicatio ad Imperatorem” und ihren Verfasser Giacomo Antonio Marta 1613-1620. Archiv für Reformationsgeschichte, 60. 1969. 190-237.; Becker, Rotraut: Die Berichte des kaiserlichen und apostolischen Bücherkommissars Johann Ludwig von Hagen an die Römische Kurie (1623-1649). Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken, 51. 1971. 422-465.

⁹ Schwedt 1995. 51 és 57.

„Egyházi büntetésekkel és korlátozásokkal Magyarországon, ahol a szent inkvizíció működése nem lehetséges, és ahol a szabad vallásgyakorlatot széles körben engedélyezték, senkit sem lehet a katolikus hitben megőrizni vagy arra kényszeríteni. Mivel ez az út nem járható, más módot kell keresni az ország megsegítésére...” – írta Dallos Miklós váci püspök 1622-ben.¹⁰ Való igaz, a Szent Hivatal nem gyakorolhatta inkvizíciós jogait az ország területén. Ez azonban nem jelentette azt, hogy általános dekrétumai, spirituális jogosítványai hatáskörén a magyar egyház kívül esett volna,¹¹ sőt ez utóbbiak révén meghatározó szerepet tudott játszani a hazai katolikus restauráció megindulásában, majd irányításába is bekapcsolódott. Magyar vonatkozásai három fő területen körvonalazhatók: 1. az 1608. évi magyar törvények római vizsgálata és ennek következményei; 2. a világiak (házassági) diszpenzációi; 3. az egyháziaknak adott lelki felhatalmazások, felmentések. Mindezeket további korántsem érdektelen alkalmi ügyek színesítik, többek között a Káldy-féle bibliafordítás cenzúrája,¹² az ortodoxokkal létrehozandó unió kérdése,¹³ és az a vizsgálat, amelyet a megtérített protestáns prédikátorok licenciatusként alkalmazása miatt Lippay György prímás ellen indítottak.¹⁴

E témakörök közül most az elsőt, a legjelentősebb egyedi esetet vizsgálhatjuk meg – javasoltsz a kongregációknak a kutatás számára a közelmúltban megnyitott levéltárában található források segítségével. Arra keressük választ, hogy mi is volt az a szerep, amit a római inkvizíció a magyarországi katolikus megújulás kibontakozásában betöltött. Abban a folyamatban, amely – az európai modellt követve – a 17. században épp olyannyira átalakította az ország művelődési, társadalmi és politikai viszonyait, mint tette az előző évszázadban a reformáció.¹⁵ Más szóval, miért sikerülhetett az éppen formálódni kezdő hazai kora újkori katolicizmus Bocskai-felkelés nyomán megroppant politikai súlyát már az 1609. évi országgyűlésre bizonyos mértékben visszaállítani.¹⁶

*

¹⁰ Emlékirata a Propaganda kongregációhoz. Győr – Moson – Sopron Megye Győri Levéltára, Győri Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára, Theca XXXIX. Közlése: Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomatai iratai (1618-1626). Kiadta: Frankl Vilmos – Ráth Károly. Esztergom, 1867. 230-234. n. 42.

¹¹ A kongregáció egy-egy rendeletének Magyarországon történő kihirdetéséről lásd Pázmány levelét Caraffa nunciushoz, Sellye, 1626. márc. 12. Pázmány Péter ... összegyűjtött levelei I-II. Kiadta: Hanuy Ferenc. Budapest, 1910-1911. I. n. 337., 507-509.; valamint Camillo Melzi nuncius levelét Lippay Györgyhoz, Bécs, 1646. márc. 14. Prímási Levéltár (a továbbiakban: PL), Archivum Saeculare (a továbbiakban: AS), Acta radicalia, n. 196, 14. cs., 125. fol.

¹² Lásd Forgách Ferenc levelét, Pozsony, 1611. nov. 18. Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede (a továbbiakban: ACDF), Stanza Storica (a továbbiakban: St. St.), vol. TT 1-a, s.f.

¹³ Vö. Hodinka Antal: A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Budapest, 1910. 349.; Archivio della Congregazione per l'Evangellizzazione dei Popoli (o De Propaganda Fide) (a továbbiakban: APF) Acta, vol. 21, fol. 26^r; vol. 23, fol. 112^r; Pietro Giacomo Larzona-Favilla római ágens Lippayhoz, Róma, 1654. aug. 8. PL AS Act. rad., n. 196, 22. cs., 3-4. fol.

¹⁴ Vö. APF Acta, vol. 30, fol. 18^v.

¹⁵ A reformáció-ellenreformáció, vagyis a hatás-ellenhatás paradigmáján túllép, s a kora újkort a különféle, egyenrangú vallásfelekezetek (konfessziók) kialakulása és működése által meghatározott történelmi periódusként definiálja: Reinhard, Wolfgang: Reformation, Counter-Reformation and the Early Modern State. A Reassessmant, Catholic Historical Review, 75. 1989. 383-404.; Schilling, Heinz: Die Katholische Konfessionalisierung. Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, 135. Münster, 1995.

¹⁶ Célom tehát kizárólag e kérdés megvilágítása a római inkvizíció levéltárában talált dokumentumok feldolgozásával. A rendiség és abszolutizmus egyébként idevágó problematikájára, a közép-európai rendi mozgalmak közös protestáns eszmei hátterére nem térek ki. Minderre lásd még: Bahlcke, Joachim: Calvinism and estate liberation movements in Bohemia and Hungary (1570-1620). The Reformation in Eastern and Central Europe. St. Andrews Studies in Reformation History. Ed. Karin Magg. Aldershot, 1997. 73-91.

A rudolfi fegyveres ellenreformáció kiváltotta viharos események¹⁷ következményeként úgy tűnt, hogy Magyarországon végleg elvesztek a feltételei egy modern katolikus konfeszzió megteremtésének. Az 1606. évi bécsi béke, majd ennek nyomán az 1608-as országgyűlés valláspolitikai törvényei a protestáns megoldás kizárólagossá válását vetítették előre. A főbb rendelkezések, a Bocskai által eladományozott vagy zálogba vetett mintegy 350 egyházi birtok (teljes apátságok, prépostságok, káptalani és püspöki javadalmak) visszaadásának elhalasztása; a tizedügyek világi bíraskodás elé rendelése (amely vitás esetekben meghíúsította a tizedek behajtását); a főesperesek vizitációs jogának átruházása és az őket illető ügynevezett *cathedraticum* odaítélése a protestáns szuperintendenseknek, illetve espereseknek az anyagi alapokat rendítette meg.¹⁸ A püspökök főispáni tisztének kétségbevonása, a nem rezidáló főpapok, tehát nemcsak a délvidéki, hanem a hódoltsági (pécsi, csanádi, szerémi) címzetes püspökök kizárása a királyi tanácsból és kihagyása a főrendiházból a megfelelő érdekképviselőt és érdekvérvényesítést útját vágta el. Ugyanez mondható el arról a törekvéstől, amely az udvari magyar kancellária élére világi vezetőt kívánt állítani.¹⁹ A Jézus Társaság birtokszerzésének eltiltása pedig a leghathatósabb szellemi fegyver alkalmazását szorította szigorú korlátok közé.²⁰

Annak az éles egyházpolitikai küzdelemnek, amelyet a kedvezőtlen tendenciák ellenében Forgách Ferenc nyitrai püspök-kancellár, majd esztergomi érsek és bíboros (1607-1615) vezetésével a katolikus hierarchia folytatott, főbb eseményei és számos részlete már régóta ismert.²¹ A protestáns rendek II. Mátyás (1608-1619) trónra segítésében kiteljesedő belpolitikai térnyerése ellenében Forgách csupán a pápai diplomáciára támaszkodhatott. A bécsi főhercegi, majd királyi udvarnak a protestánsokkal szemben tanúsított engedékenysége ellen hadakozó primás panaszáradatára a Szentszék rendszerint további kitartásra buzdító brévékkel és nunciusait a magyar főpapok támogatására utasító jegyzékekkel reagált. Annak ellenére, hogy az államtitkárságon a magyar egyházi vezetők a későbbiekben soha nem kapott ekkora figyelmet, az érdemi fellépés sokáig váratott magára. Róma 1606-ban hallgatólágoosan hozzájárult a bécsi és a törökkel kötött zsitvatoroki béke létrejöttéhez, hiszen az új pápa, V. Pál (1605-1621)²² egyrészt az oszmánok és a protestánsok elleni harcra fordított segélye-

¹⁷ Vö. például Tóth László: A kassai székesegyház rekatolizálása. Századok, 66. 1932. 487-492.; Benda Kálmán: Bocskai István. Budapest, 1993². Összefoglalóan és további irodalom: Makkai László: A Bocskai felkelés. In: Magyarország története 1526-1686. Szerkesztette: R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1987. 709-774 és 1792-1797.

¹⁸ 1608-i 5. (koronázás utáni) és 1. (koronázás előtti) tc. Magyar Törvénytár. III: 1608-1657. évi törvények. Szerkesztette: Márkus Dezső. Budapest, 1900. (a továbbiakban: CIH III) 28. és 9-11.

¹⁹ 1608-i 6. (kor. cl.) 10. (kor. cl.) és az 1. (kor. ut.) tc. CIH III, 13-14., 15., 9-11.

²⁰ 1608-i 8. tc. (kor. cl.). CIH III, 15-16. Az 1608-as országgyűlésre és különösen a vallásszabadság problematikájára a kérdés historiográfiájával: Péter Katalin: Az 1608. évi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága. Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. A Ráday Gyűjtemény tanulmányai, 8. Budapest, 1995. 129-151 és 246-249.

²¹ Ennek részleteiről: Sörös Pongrácz: Forgách Ferenc a bíboros. Századok, 34. 1901. 577-608., 691-723., 774-818.; Károlyi Árpád: Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása. Századok, 53. 1919. (a továbbiakban: Károlyi) 1-28. és 124-163.; Magyar Országgyűlési Emlékek (a továbbiakban: MOE). 12:1606. (Monumenta Hungariae Historica III/12.) Kiadja: Károlyi Árpád. Budapest, 1917. Számos további adat: Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra (1603-1606) (Nuntiaturberichte aus Deutschland IV/1). Hrsg. v. Arnold Oskar Meyer. Berlin, 1913.; Epistulae et acta Antonii Cactani 1607-1611 I-II (Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem... 4). Ed. Milena Linhartova. Pragae, 1932-1937. *passim*.

²² Pontifikátusára: Reinhard, Wolfgang: Papstfinanz und Nepotismus unter Paul V. (1605-1621). Studien und Quellen zur Struktur und zu Quantitativen Aspekten des päpstlichen Herrschaftssystems I (Päpste und Papsttum 6/1). Stuttgart, 1974. (a továbbiakban: Reinhard); Jedin, Hubert: Europäische Gegenreformation und konfessioneller Absolutismus (1605-1655). Reformation. Katholische Reform

ket, másrészt a Habsburgok felszabaduló energiáit a pápai kiközösítéssel is szembeállítva Velence ellenében kívánta felhasználni. Másrészt tudomásul véve a realitásokat és a kényszerítő körülményeket, a Kúria még az 1608. évi törvények szentesítése után sem kívánta kenyéértőresre vinni a dolgot a kedélybeteg és öreg Rudolf császárral (1576-1612) ellentétben a jövő emberének tartott s immár magyar királlyá koronázott Mátyással.²³

Tette ezt a Szentszék annak ellenére, hogy Forgách az országgyűlés meghirdetésétől kezdve rendszeres tájékoztatást nyújtott számára az eseményekről, sőt az új uralkodót engedékenység miatt egyre súlyosabb vádakkal illette Rómában. A közelgő diétára tekintettel a primás már 1608 júliusában apostoli nuncius kirendelését javasolta Mátyás mellé a Magyarországon már megfordult Giacomo Serra személyében, akinek „állandó jelenléte figyelmeztetné a főherceget a hivatalához illő buzgóság gyakorlására.”²⁴ A primás augusztus 5-én a célból kért pénzsegélyt, hogy az országgyűlésen a protestáns rendek fegyveres jelenlétét el-
lensúlyozni tudják.²⁵ Szeptember elején pedig egyenesen arra ösztönözte Rómát, hogy gyakorolna nyomást a bécsi udvarra annak érdekében, hogy az csztergomi érsekség jövedelméből épített és fenntartott (érsek)újvári erődöt és a hozzá tartozó birtokokat adják vissza neki. Ez az anyagi mellett azzal az előnnyel járt volna, hogy szükség esetén a primásnak lett volna hová visszavonulnia, hiszen sem Nagyszombatban, sem Pozsonyban nem érezhette magát biztonságban.²⁶

Rómában azonban azon túl, hogy a Rudolf és Mátyás között közvetítő pápai legátust, Giovanni Garzia Millino bíborost általánosságban Forgách támogatására utasították,²⁷ továbbá hogy Antonio Cactano prágai nuncius (1607-1612) útján felszólították Mátyást az egyházi birtokok visszaadására,²⁸ nem karolták fel a magyar bíboros polgárháborús készülődéseit.²⁹ A segély küldését megtagadták, részint a vállalkozás bizonytalan kimenetele miatt, részint mert bíztak Mátyás „állhatatosságában”, úgyhogy Forgách maga is visszakozott ter-
vétől.³⁰ Az elutasítást a szeptemberben bécsi állomáshelyére megérkező új állandó nuncius,

und Gegenreformation (Handbuch der Kirchengeschichte 4, hrsg. v. Erwin Iserloh – Josef Glazik – Hubert Jedin), Freiburg – Basel – Wien, 1967. (a továbbiakban: Jedin) 650-683., különösen 652-659.

²³ Mindezek részletes tárgyalásban: MOE XII 7-18., 136-143., 150-182. és 183., 194., 211-213., 254-263., 323-340., különösen 332-333. A Szentszék Mátyás irányában tanúsított toleranciája az 1608 tavaszán rendkívüli követként Rómába küldött Alessandro Ridolfi diplomáciai ügyességének volt köszönhető, legalább is részben. Vö. Springer, Elisabeth: Die Brüder Ridolfi in Rom. Archiv und Forschung. Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas (Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit, 20. Hrsg. v. Elisabeth Springer – Leopold Kammerhofer). Wien – München, 1993. 84., különösen a 38. jegyzetben idézett források.

²⁴ Forgách Ferenc Scipione Caffarelli-Borghese bíboros-neposzhoz, Bécs, 1608. júl. 19. Archivio Segreto Vaticano (a továbbiakban: ASV), Fondo Borghese, serie III, vol. 45-c, fol. 150^{rv}.

²⁵ Forgách Borgheséhez, Nagyszombat, 1608. augusztus 5. ASV Fondo Borghese, serie III, vol. 45-c, fol. 144^{rv}.

²⁶ Forgách Borgheséhez, Pozsony, 1608. szeptember 3. ASV Fondo Borghese, serie III, vol. 45-c, fol. 142^{rv}.

²⁷ Borghese Millinóhoz, Róma, 1608. július 12. Biblioteca Apostolica Vaticana (a továbbiakban: BAV), Fondo Barberiniani Latini, vol. 5929, fol. 273-274.

²⁸ Borghese Millinóhoz, Róma 1608. július 12. BAV Barb. Lat., fol. 304-305.

²⁹ Bár Forgách talált támogatót elképzeléseihez a kuriális bíborosok között: „Vedo in gran pericolo, che quel signor cardinale resti una mattina senza havere da vivere, et per l'honore di vostra maestà et bene di quel signore è molto a proposito antivedere, che in qualche altro luogo habbia da potersi sostentare decentemente, non mancaranno a vostra maestà monasteri, poiché le chiese sono tutte a elezione...” Ottavio Paravicino bíboros, Németország protektora II. Rudolffhoz, Róma, 1608. szeptember 27. Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA), Handschriftensammlung, Ms. W 290, vol. 12, fol. 108^{rv}.

³⁰ Forgách Borgheséhez, Pozsony, 1608. szeptember 29. ASV Fondo Borghese, serie III, vol. 45-c, fol. 141^{rv}. V. Pálnak, amint azt pontifikátusa pénzügyi mérlegének adatai bizonyítják, utódaival ellentétben

Placido de Mara melfi püspök (1608-1616) közölte a bíborossal.³¹ Október végén ő adta át a Forgáchnak és a magyar püspököknek címzett brévéket, amelyek csupán helytállásra bízattak a közelgő országgyűlésen.³²

Az országgyűlésen történtek inkább Forgách borúlátását, mintsem Róma bizakodását igazolták. A primás a diéta ideje alatt – a katolikus státusok *gravamináinak* és ünnepélyes tiltakozásának szövegét³³ is mellékelve – szinte hetente küldött részletes információkat a mind kedvezőtlenebb törvények megszületéséről. Leveleiben az uralkodó megalkuvását³⁴ és a nuncius tehetetlenségét³⁵ hangoztatta, s már-már erőszakosan követelte a Szentszék közbelépését.³⁶ Az országgyűlés lezárulta után is több ízben követelte, hogy tegyenek lépéseket a Jézus Társaság javainak és az Illésházy nádornak átengedett esztergomi tizedek visszaadása érdekében,³⁷ s január közepi megjelenésük után azonnal tudatta a pápai államtitkársággal, hogy a törvényeket az egyházi rend hozzájárulását hamisan feltüntetve nyomtatták ki.³⁸

Róma meglehetősen tanácstalanul szemlélte az eseményeket. Annak ellenére, hogy december végére de Mara nunciustól is értesült a diéta valláspolitikai rendelkezéseinek tartalmáról,³⁹ reakciója csupán arra szorítkozott, hogy Scipione Caffarelli-Borghese bíboros-nepos (1605-1633),⁴⁰ pontosabban az ő nevében a pápai államtitkárság⁴¹ Forgách további támogatására utasította a nunciust,⁴² illetve a pápa 1609. február 21-én brévéjé intézett II. Mátyáshoz a jezsuiták javainak és az esztergomi érsekség tizedeinek visszaszolgáltatása érdekében.⁴³ A tétlenség okát részint abban kell keresni, hogy a nuncius, Forgách beszámolóit el-elensúlyozandó, mindig talált az uralkodó számára mentséget, valamint hogy számtalan ígéretet kapott a pápai érdekeket sértő törvények végrehajtásának elodázására.⁴⁴

még lehettek némi tartalékai, de a nepotizmusra és az építkezésekre fordított óriási összegek gyakran okoztak átmeneti finansziális zavarokat a pápai államháztartásban. Reinhard 1-23.

³¹ Instrukciója újonnan kiadva: Die Hauptinstruktionen Pauls V. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenhöfen 1605-1621. Hrsg. v. Klaus Jaitner. Tübingen, 1998.

³² Borghese utasítása Placido de Mara nunciushoz, Róma, 1608. okt. 18. BAV Barb. Lat., fol. 15-16.

³³ Ez 1608. nov. 12-i dátummal megtalálható: ASV Fondo Borghese, serie III, vol. 43-c, fol. 86^r-87^v.

³⁴ Forgách Borgheséhez, Pozsony, 1608. nov. 21. ASV Fondo Borghese, serie III, vol. 45-c, fol. 140^v.

³⁵ Forgách Borgheséhez, Pozsony, 1608. dec. 3. ASV Fondo Borghese, serie III, vol. 45-c, fol. 134^v.

³⁶ Forgách Borgheséhez, Pozsony, 1608. nov. 29. ASV Fondo Borghese, serie III, vol. 45-c, fol. 135^v.

³⁷ Forgách Borgheséhez, Nagyszombat, 1608. dec. 8. ASV Fondo Borghese, serie III, vol. 45-c, fol. 127^v, valamint a következő jegyzetben idézendő levele.

³⁸ Forgách (s. k.) Borgheséhez, Nagyszombat, 1609. jan. 21. ASV Fondo Borghese, serie III, vol. 45-c, fol. 126^v.

³⁹ De Mara Borgheséhez, Pozsony, 1608. dec. 14. ASV Fondo Borghese, serie III, vol. 43-c, fol. 75^r.

⁴⁰ Életrajza: Reinhardt, Volker: Kardinal Scipione Borghese (1605-33). Vermögen, Finanzen und sozialer Aufstieg eines Papstnepotes. Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom, 58. Tübingen, 1984.

⁴¹ A bíboros-nepos rendszerint csupán névleges irányítója volt a pápai diplomáciának, a leveleket, jelentéseket neki címezték, a válaszokat, utasításokat ő írta alá. A tényleges döntéseket a pápa hozta meg, és ez V. Pál idejében mindvégig így volt, az előkészítésben épp ettől az időtől államtitkárnak nevezett pápai titkárok vettek részt. A bécsi nunciatúra és így Magyarország Marzio Malacrida reszortja volt. Vö. Hammermayer, Ludwig: Grundlinien der Entwicklung des päpstlichen Staatssekretariats von Paul V. bis Innozenz X. (1605 bis 1655). Römische Quartalschrift, 55. 1960. 157-202., különösen 166-168.; Semmler, Josef: Beiträge zum Aufbau des päpstlichen Staatssekretariats unter Paul V. RQ, 54. 1959. 40-80., 47-49.

⁴² Borghese de Marához, Róma 1608. dec. 6., dec. 27., jan. 10. BAV Barb. Lat., vol. 5929, fol. 44-45., 52-53., 58-59.

⁴³ Borghese de Marához, BAV Barb. Lat., fol. 58-59.

⁴⁴ De Mara Borgheséhez, Pozsony, 1608. dec. 14. BAV Barb. Lat., vol. 43-c, fol. 75^v. Károlyi 16.

Gyökeres változás a Kúria politikájában csak 1609 tavaszán következett be. Forgách és a magyar főpapok újabb akciója hatására az államérdeket vallási kötelezettségei cél helyező katolikus uralkodóval szemben ekkor maga a római inkvizíció, a Szent Hivatal lépett fel.⁴⁵

A protestantizmus megsemmisítő fölényét kodifikáló közelmúltbeli országgyűlés vallásügyi rendelkezéseivel kiegyezni nem tudó katolikus egyházi vezetők 1609. március végén gyűltek össze Nagyszombatban. A primás elnöklése alatt az ülésen (a Bocskai által száműzésre ítélt) Mikáczy Sándor váradi, Almási Pál váci, Thelegdy János boszniai, Herovich Mátyás csanádi püspökök, valamint Pyber János felhévizi és Ruber Pál sági prépost vett részt, tehát javarészt az esztergomi főszékeskáptalan helyben rezideáló tagjai. A tanácskozás eredményeképp 1609. március 23-án egy mindannyiuk által aláírt tiltakozó iratot intéztek ismételtén az uralkodóhoz.⁴⁶ Átadásával Thelegdy János boszniai és (a talán távolmaradó, mindenesetre az iratokat alá nem író) Náprágyi Demeter győri püspököt bízták meg. A küldötteket részletes instrukcióval is ellátták, amelynek lényege röviden abban összegezhető, hogy az összes kedvezőtlen egyházpolitikai rendelkezés érvénytelenítését el kellett érniük.⁴⁷ Párhuzamosan eljuttatták Rómába az 1608. december 16-án szentesített törvények egy eredeti, nyomtatott példányát, rajta Mátyás aláírásával és pecsétjével, valamint Lépes Bálint nyitrai püspök kancellári ellenjegyzésével.⁴⁸ Míg V. Pállal csupán egy rövid levélben tudatták az egyházat „végső romlásba” döntő törvények szövegének elküldését, s csupán általánosságban kérték „atyai gondoskodását”, a bíborosi kollégiumhoz egy terjedelmes emlékirattal fordultak:

„Mivel a katolikus vallás oly nagy hajótörésében és az egyház jogainak kiforgatásában schol sem találunk biztos menedéket, mint legbiztosabb kikötőbe, a bíborosok szent kollégiumához menekülünk, mivel csak ennek bölcsessége nyújthat orvoslást minden bajokra, és csak ennek tekintélye érhet el eredményt a királyi felségnél. Hozzátok, a keresztény világ vezetőihez fordulunk tehát, kérvé, hogy mind magának az egyháznak közös ügyében, mind bíborosunk érdekében, aki testületetek tagja, vegyék fontolóra az eszközöket a katolikus vallás ügyének előmozdítására és védelmezésére ezen a vidéken, s a királyi felséget arra késztesse, hogy az egyházra és annak szolgálóira nagyobb tekintettel legyen. Mindezen dolgok hathatós bizonyítékként elküldjük a pozsonyi országgyűlés cikkelyeit, amelyekből méltóságaitok megláthatják, hogy miféle, a katolikus hittel ellenséges és az egyházi rendnek ártalmas rendelkezések születtek... Nektek, akiknek az Isten annak segítségét rendelte, aki az összes egyházak terheit hordozza, legyen gondotok arra, hogy Őszentségénél értünk közbenjárjatok, s hogy elrendezzétek, miképpen gyógyíthatók be az egyháznak e hatalmas sebei. Minket el ne hagyjatok, inkább támogassatok, a királyt az Apostoli Szentszék tekintélyével az erctnek őrző és visszaszorítására és a gonoszítottak felszámolására ösztönözzétek, és arra intsetek, hogy az egyház békéjét helyreállítsa, s magát Szent István király méltó utódának mutassa.”

⁴⁵ A kongregáció levéltárában másolatban szinte az összes erre vonatkozó irat fennmaradt: *Circa praevindicta facta a rege Matthia in materia religionis*, illetve *In materia de pregiudizi fatti dal rè Matthias alla sancta religione et alli cattolici del regno d'Vngheria*. ACDF, St.St., vol. L 7-c, fol. 566^r-646^v. Eközött (fol. 581^r-600^v) található az osztrák rendeknek 1609. március 19-én adott engedmények tárgyalásának anyaga is: *In materia dell'accordo fatto dal rè d'Vngaria con gl'heretici dell'Austria*. A kiközösítés és az azal kapcsolatos csemények idáig sem voltak teljességgel ismeretlenek a történeti kutatás előtt. A püspökök március 23-i levelei, Renzi beszámolóí, valamint Mátyás április 11-i levele, a pápa április 24-i brévéje, a nuncius április 25., május 16. és június 6-i jelentései alapján rövid áttekintést ad: Károlyi 18-21.

⁴⁶ Másolata: ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 638^r-639^v.

⁴⁷ Másolata: ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 640^r-641^r.

⁴⁸ ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 579^{ss}. (A törvényszöveg lapjai nincsenek leszámolva.)

A kétségbeesett hangú és a bíborosi kollégiumot a Mátyás elleni fellépésre biztató levélben tételesen is elősorolták a kifogásolt rendelkezéseket és néhány, a prímást ért, Rómában már jól ismert vexációt. Például azt, hogy az esztergomi érsekség tizedeit Illésházy nádor bitorolja, és Kollonich Ferdinánd főkapitány megszállva tartja az újvári érseki rezidenciát és birtokokat, 13 000 forintnyi éves jövedelemtől fosztva meg így az egyházat. A prelátusok külön kiemelték, hogy nevüket hangos tiltakozásuk ellenére tüntették fel a törvények bevezetőjében és záradékában. Ennek nyomán joggal tarthatják őket „cretneknek” – panasztették, noha sem az egyházi rend, sem Horvátország, sem pedig a katolikus főurak nem adták meg hozzájárulásukat, következésképp az uralkodó által szentesített rendelkezések a magyar közjog szerint is érvénytelenek.⁴⁹

A gyakorlatilag feljelentésnek tekinthető levelek és a nyomtatásban publikált törvények megdöbbentették a Kúriát. Francesco Contarini velencei követ szerint a pápát rendkívüli módon megviselték a kedvezőtlen hírek, és ő maga is azt tapasztalhatta, hogy a diplomáciai testület tagjai előtt a kápolnájában tartott legutóbbi miséjén⁵⁰ a pápa viselkedése eltért a megszokottól. Contarinit titkos informátorai úgy tájékoztatták, hogy a magyar prelátusok leveleit Forgách ágense, Matteo Renzi audiencia keretében közvetlenül a pápának nyújtotta át, és V. Pál azonnali elolvasásuk után úgy döntött, hogy személyesen fog eljárni az ügyben, s hogy nincs szükség a bíborosi kollégiumnak szóló irat továbbítására, de még Scipione Borghese bíboros-nepos és az államtitkárság bevonására sem. A velencei követ arról értesítette a *Signoriát*, hogy a pápa első felháborodásában Mátyást az „cretneknek pártfogójának” (*fautore de'heretici*) akarta nyilvánítani, ami egyenlő lett volna egy nyilvános és ünnepélyes kiközösítéssel. V. Pál nemcsak a magyarországi engedmények, hanem azon feltételezett szándékok miatt vette fontolóra ezt a megoldást, hogy Mátyás talán egy következetes protestáns-párti politikával kívánja magának biztosítani a három birodalmi evangélikus választófejedelem és Csehország szavazatait római királlyá választása érdekében. Mivel azonban a Szentszékre sosem volt jellemző az elhamarkodott döntéshozatal, amellett, hogy V. Pál első felindultságában egy (közelebbiről nem ismert szövegű) brévért küldött Mátyásnak,⁵¹ egyelőre csupán annyi történt, hogy a pápa a legnagyobb titoktartás közepette elrendelte az ügyre vonatkozó iratok összegyűjtését, és meghagyta Renzinek, hogy a történelekről informálja a spanyol követet.⁵²

A prágai udvarnak szintén ügynökösködő Renzi – saját szerepét elhallgatva – Contarini jelentésével egy napon, 1609. április 25-én Rudolf császár titkárát is tájékoztatta a magyar főpapok akciójáról. Ő már egyenesen arról tudósíthatott, hogy a pápa a Szent Hivatal bíborosait bízta meg a törvények szövegének átvizsgálásával, méghozzá kifejezetten a célból, hogy határozatban érvénytelenítsék a katolikus vallást Magyarországról jószerevével eltüntető rendelkezéseket. Renzi azt is tudni vélte, hogy a Binelli bíboros palotájában megtartott ülés-

⁴⁹ A pápához és a bíborosi kollégiumhoz intézett 1609. március 23-i levelek eredetijei: ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 163 és vol. 512. A bíborosi kollégiumhoz írt levél Forgách római ágenséhez, Matteo Renzihez eljuttatott másodpéldánya: Uo., serie III, vol. 45-c, fol. 187^r-188^v; valamint egykorú másolata: Archivio di Stato Venezia, Senato Secreto III, filza 61, fol. 85ss. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára [MTAKK], Ms. 4982/1. Vö. Óváry Lipót: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi bizottságának oklevél-másolatai III. Budapest, 1901. (a továbbiakban: Óváry) 65. n. 401. Scipione Borghese bíboros-neposzhoz gyakorlatilag a bíborosokéval azonos szövegű irattal fordultak: ennek és a pápához írt folyamodásnak másolatai: ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 573^r-574^v és 572^r.

⁵⁰ Erről a diplomáciai szokásról bécsi relációban: Hiller István: A kápolna követi. Holmi, 8. 1995. 1153-1158.

⁵¹ Erről az ügy kapcsán kiadott első brévéről de Mara nuncius április 25-i jelentése tesz említést. Lásd a 61. sz. jegyzetet.

⁵² Francesco Contarini jelentése a *Signoriához*, Róma, 1609. április 25. MTAKK Ms. 4982/1. Vö. Óváry III. 65. n. 401. (Eredeti: Arch. di Stato Venezia, Senato Secreto III, filza 61, fol. 77.)

sen a kongregáció már döntött a Mátyásnak szóló figyelmeztetésről, s hogy ezt követően maga a pápa tanácskozott a spanyol követtel az osztrák Habsburg-rokonnal szemben fogatósítandó lépésekről.⁵³

Abban, hogy a Szentszék álláspontja Mátyás politikájának megítélésében ilyen radikális fordulatot vett, számos tényező játszott közre. Önmagában a hazai katolikus hierarchia felépése nem lett volna elegendő ehhez. Március 23-i levelük sem tényanyagában, sem hangnembében nem nagyon különbözött azoktól, amelyeket Forgách korábban Rómába küldött. Két tényező mindenesetre kiemelhető. Az egyik, hogy ezúttal a bíborosi kollégiumhoz is fordultak, ami nem lévén *sede vacante*, egyházjogilag ugyan nonszensz eljárás volt, mindazonáltal – Contarini szerint – különösképp ösztönzően hatott a pápára. A másik fontos momentum, hogy vádjaik megalapozottságának bizonyítására egy nyomtatványt tudtak prezentálni.⁵⁴ Ez szinte tálcán kínálta az inkvizíció mozgósításának lehetőségét. De a legfőbb okot mégis abban kell keresnünk, hogy Mátyás 1609. március 19-én – Rómának tett ígéretei ellenére – az osztrák rendek felkelésének hatására az ottani evangélikusoknak is széles körű, vallásuk szabad gyakorlását biztosító kedvezményeket adott.⁵⁵ Mindez annak rémképét vetítette a Szentszék elé, hogy a minden valószínűség szerint jövőendő császár uralkodása idején a protestantizmus a birodalom területén is végképp megingathatatlan pozíciókra fog szert tenni. Mátyás kiegyezése az osztrák rendekkel az addig szerfölött elnéző pápai nunciust, de Marát is – akiről Renzi ominózus audienciáján V. Pál nem éppen hízelgő szavakkal emlékeztet meg a valóságot úgymond elkendőző jelentései miatt – ellene fordította. Ezt követő relációiban már nyoma sincs a megértésnek. Az pedig végképp rendkívül rossz benyomást keltett, hogy Mátyás éppen ekkoriban indított diplomáciai offenzívát avégett, hogy „protestánsok elleni harcához” jelentős pápai pénzscgélyt eszközöljön ki.⁵⁶

A Szent Hivatal nyolc bíborosa, köztük Roberto Bellarmino és az előző évben Bécsben és Prágában járt Giovanni Garzia Millino a pápa elnöklete alatt 1609. április 23-án ült össze. A nyitó ülésen nemcsak a magyar prelátusok március 23-i levelét és az inkriminált törvényszövegeket olvasták fel, hanem a bécsi nuncius néhány jelentését is. De Mara czeiben résztint a Forgách és a jezsuiták érdekében tett lépések sikertelenségéről,⁵⁷ résztint pedig az osztrák protestánsoknak adott engedményekről számolt be.⁵⁸ A kongregáció az országgyűlési törvé-

⁵³ Matteo Renzi Barvitiushoz, Rudolf császár titkárához, Róma, 1609. ápr. 25. ÖStA HHStA Handschriften, Ms. W 290, vol. 12, fol. 328^r-329^v.

⁵⁴ Az országgyűlési törvények nyomtatásban való megjelentetésére: Holl Béla: Ferenczffy Lőrinc egy magyar könyvkiadó a XVII. században. Budapest, 1980. 134-139. Az 1608. évi törvényeket Bécsben, Ludwig Bonnobergernél nyomtatták ki (uo.: 134.).

⁵⁵ Ennek körülményeire, valamint II. Mátyás „kompromisszumos abszolutizmusára”, uralkodásának főbb politikai problémáira további irodalommal lásd Johann Rainer áttekintését: Kardinal Melchior Klesl (1552-1630). Vom „Generalreformer” zum „Ausgleichspolitiker”. Römische Quartalschrift, 59. 1964. (a továbbiakban: Rainer) 14-35., különösen 20-31.

⁵⁶ A segélykérésről Károlyi szemléletes előadása: Károlyi 17-18. V. Pál 1609. februárjában még Forgách követelésének kielégítéséről tette függővé a segély megadását, később ez a megoldás már szóba sem jöhetett. Lásd Paravicino bíboros levelét Barvitiushoz, Róma, 1609. febr. 21. ÖStA HHStA Handschriften, Ms. W 290, vol. 12, fol. 362^v.

⁵⁷ 1609. február 21-i és március 14-i jelentéseinek másolatai: ASDF St.St., vol. L 7-c, fol. 568^r és 569^r. A melfi püspök szerint az uralkodó nemcsak neki, hanem a pápai brévékre is szemmél láthatóan kitérő válaszokat adott.

⁵⁸ A nuncius immár az uralkodót vádoló, ugyancsak március 14-én valamint 21-én írt jelentéseinek másolatai szintén megtalálhatók a kongregációs ügyiratok között. A március 21-i jelentést (a Fondo Borghese serie II. vol. 166-ban fennmaradt eredetiről) ismerteti Károlyi 17.

nyekkel bchatóbban nem foglalkozott, ezekről ugyanis a pápa már előljáróban kijelentette, hogy érvénytelennek tekinti őket, és hogy az egyháziak nem kötelezhetők azok betartására. Amiben V. Pál elengedhetetlennek tartotta az inkvizíció állásfoglalását, az Mátyás *excommunicatio*ja volt.⁵⁹

Időközben ugyanis de Mara nuncius saját hatáskörében közölte az uralkodóval, hogy valláspolitikai engedményei miatt az *In Coena Domini* bullában foglaltak hatálya alá⁶⁰ s következképp a Szentszék abszolúcióját igénylő, az egyházból való automatikus kiközösítésbe esett. (A pápának a magyar prelátsok feljelentése után Bécsbe küldött első brévéc feltehetően szintén ezt a tényt hozta az uralkodó tudomására.)⁶¹ Emellett a nuncius felhívta Mátyás minorita gyóntatójának figyelmét arra, hogy az uralkodót mindaddig nem lehet feloldozni, amíg a törvényeket vissza nem vonja.⁶²

Az inkvizíció bíborosai már az uralkodó védekezésének ismeretében hozhatták meg döntésüket, Mátyás ugyanis egy 1609. április 11-én kelt és a nuncius közvetítésével titokban Rómába juttatott terjedelmes levélben igyekezett magát tisztázni a vádak alól. A feltételezhetően Melchior Klesl bécsi püspök (1598-1630)⁶³ által fogalmazott levélben az uralkodó a kényszerítő körülményekre hivatkozva töredelmes bűnbánatot gyakorolt, ígéretet tett „a katolikus vallás régi fényének visszaállítására”, és kérte a nuncius általi azonnali feloldoztatását.⁶⁴ A Szent Hivatal folytatólagos, április 24-i ülésén elfogadott határozatában meggyőzőnek tartotta az uralkodó érvelését. Ugyanakkor szükségesnek látta, hogy a pápa válaszában hívja fel Mátyás figyelmét az „Isten egyházának, az egyházi rend és a katolikus vallás szabadságának” okozott óriási károokra, hogy elmékedjen el ezekről és jóvátételük módjáról, valamint küszöbölje ki káros következményeiket, ahogyan azt „egy katolikus király lelkiismeretének tisztasága megköveteli”. A bíborosok szerint V. Pál csak a penitencia teljesítése után adhatja meg az uralkodó számára a kívánt feloldozást.⁶⁵ Az inkvizíciós dekrétum arra nézve is tartalmazott utasítást, hogy a nuncius bizalmasan közölje mindazokkal, akiknek fakultásuk van az *In Coena Domini* bullában foglaltak alóli feloldozásra, hogy az inkriminált törvények érvénytelenítése előtt felhatalmazásuk nem terjed ki az abszolútorium megadására. Az egész eljárás a buktatójával tehát magától értetődően Rómában is tisztában voltak, elkerülni azonban a figyelmeztetés ellenére sem sikerült teljesen, mint azt hamarosan látni fogjuk.

A kongregáció üléséről a pápa számára készített emlékeztető a dekrétum emelkedett hangvételénél jóval lényegre törőbben és keményebben fogalmaz. A feljegyzés szerint Mátyás mindaddig nem oldozható fel, amíg jóvá nem teszi tetteit, hiszen ezeket saját érdekeit szem előtt tartva, a katolikusokat becsapva vitte véghez. Mindazonáltal a kiközösítést nem kell nyilvánosságra hozni, s a válaszbréve csupán rövid utalásokat tartalmazzon a feloldozásra vonatkozóan, részint mert az uralkodót meg kell hagyni ennek reményében, részint pedig

⁵⁹ ACDF St.St., vol. L 7c, fol. 601^r. Vö. ACDF Decreta, vol. 1609, fol. 153-154.

⁶⁰ A középkor óta több korrekción átesett bulla huszonegy pontjából az első szankcionálja az „eretnekek” támogatását. Vö., Karl Pfaff: Beiträge zur Geschichte der Abendmahlsbulle vom 16-18. Jh. Römische Quartalschrift, 38. 1930. 23-76.

⁶¹ De Mara április 25-i jelentésében arról ír, hogy Mátyás a pápai brévét alázattal fogadta, a törvények elfogadásáért tanácsosait hibáztatta, s vádolta önmagát, hogy hitt nekik, továbbá a jóvátételt illetően szóban újra megerősítette az április 11-i levelében foglaltakat. De Mara Borgheséhez, Bécs, 1609. ápr. 25. ACDF St.St., vol. L 7c, fol. 627^r. A jelentés dátumából és az uralkodó reakciójából egyértelmű, hogy itt nem a Szent Hivatal ápr. 24-i határozata alapján küldött, hanem egy korábbi, de témánkkal kapcsolatos brévéről van szó.

⁶² De Mara Borgheséhez, Bécs, 1609. ápr. 11. ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 604^r.

⁶³ Életére és aligha doktrínérnek mondható politikai szerepére: Rainer 14-35.

⁶⁴ II. Mátyás V. Pálhoz, Bécs, 1609. ápr. 11. Másolata: ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 607^r-608^v. A nuncius kísérelése uo.: fol. 606^r. Az eredeti példány (ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 79) után bőségesen ismerteti Károlyi 19-20.

⁶⁵ ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 601^r.

nem lenne szerencsés, ha a Habsburg király nyílt támadásként fogná fel a Szentszék lépését.⁶⁶

A kongregáció a magyar püspököknek adandó válasz ügyében csupán a pápa előzetes állásfoglalását ismételte meg. Azaz dicsérve kitartásukat tudatni kell velük, hogy a törvények érvénytelenek, és nem kötelezőek rájuk nézve, s hogy nyilvános és írásbeli tiltakozás keretében deklarálják, hogy a rendelkezéseket a hozzájárulásuk nélkül hozták meg.⁶⁷

A Szent Hivatal határozatát annak kelte napjáról, április 24-ről datált, de valószínűleg csak valamivel később kiállított újabb pápai bréve közölte tapintatosan, de határozottan Mátyással:

„Olyannyira számosak és súlyosak mindazon dolgok, amelyek minap Magyarországon és Ausztriában Isten Egyházának kárára végbementek mind a katolikus hit ügyiben, mind pedig azokban, amelyek az Egyház sérthetlenségét illetik, és különösképp Magyarországon a javak tizedeinek, valamint az egyháziak jogainak tekintetében, hogy felségednek feltétlenül erőfeszítéseket kell tennie a megfelelő orvoslás alkalmazására, hogy a gonoszítottak megszűnjenek, és az igazságtalan törvények érvényüket veszítsék, miként az egy katolikus király tisztaságához és feddhetetlenségéhez illik, és kiváltképp egy olyan családból született uralkodóhoz, mely mindig a katolikus vallás állhatatos és elszánt védelmezésével s oltalmazásával dicsekedhetett. Mi, legkedvesebb fiunk, az atyai szeretet érzületétől, amellyel felséged iránt az Úrban viseltetünk, valamint gyarapodásod és boldogulásod legfőbb óhajátától vezéreltetve s leginkább pedig lelked üdvösségét féltve szívünk igen nagy szorongásával szemléljük a dolgok ilyenén alakulását. Ami pedig a feloldozást illeti, majd meglátjuk, mit tegyünk. Addig is atyailag intünk, hogy megfelelő orvoslást nyújtsál, s szorgalmas gondot viseljél arra, hogy a katolikus hitet és az Egyház sérthetlenségét és joghatóságát ért károk megszűnjenek, s mi is méltóképp kérleljük az isteni jószágot, hogy szent kegyelme segítségével támogassa felségedet.”⁶⁸

De Mara nuncius 1609. május 16-án értesítette Rómát a bréve átadásáról. Jelentésében kiemelte, hogy jóllehet az uralkodó nem volt elégedett a feloldozás elhalasztása miatt, mégis beletörődött a pápai döntésbe, s csupán arra kérte a nunciust, hogy kövessen el mindent a lelket nyomasztó teher megszüntetése érdekében.⁶⁹

Mátyásnak mindazonáltal kevés oka volt az elégedetlenkedésre, hiszen a bréve kézhez vételének napján, május 15-én V. Pál elnökletével a Szent Hivatal már megadta az engedélyt de Marának az uralkodó feloldozására. Időközben ugyanis – míg a kongregáció április 24-i határozata alapján kiállított brévé a pápai diplomácia futárszolgálat a 12-14 nap alatt átjutatta az Alpokon – a hirtelen római fordulat okozta meglepetésből magához térő bécsi udvar erős ellenoffenzívába kezdett. Ennek vezéralakja az uralkodó fő bizalmasa, Klesl bécsi püspök volt.

A kiközösítés, pontosabban az annak publikálásától való félelem Bécsre gyakorolt hatását mi sem mutatja jobban, mint az, hogy az uralkodói döntésekért leginkább felelős Klesl a magyar püspökök példája nyomán maga is szükségcsnek látta a tiltakozást az osztrák valláspolitikai engedmények ellen, s arról is gondoskodott, hogy ennek szövegét eljuttassa Rómába. Még korábban elérte, hogy Mátyás őt és utódait kivegye a március 19-i ausztriai egyezmény hatálya alól. Sőt titokban ő is arra figyelmeztette a nunciust, hogy a pápa a Szent Hivatallal vonassa vissza azokat a fakultásokat, amelyek birtokában néhány az örökös tartományokban tartózkodó pap és szerzetes feloldozást adhatna az *In Coena Domini* megszűgése

⁶⁶ ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 612'.

⁶⁷ ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 601'.

⁶⁸ Másolata ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 615'. Eredetije: ÖStA HHStA Allgemcine Urkunden, *ord. cron.*

⁶⁹ De Mara Borgheséhez, Bécs, 1609. máj. 16. ACDF St.St., fol. 635'.

alól.⁷⁰ A kongregáció ennek nyomán ismét úgy rendelkezett, hogy újra fel kell hívni a nuncius figyelmét arra, hogy a királynak és tanácsosainak engedélye nélkül senki, még ő sem adhat abszolutóriumot.⁷¹

Klesl, mivel Róma felé tett gesztusai lévén biztosítva látta a maga számára a Szentszék bizalmát, párhuzamosan erőteljes nyomást gyakorolt de Marára, hogy az saját jogkörében oldozza fel az uralkodót. A nuncius ugyanis időközben minden óvintézkedés dacára mégiscsak elkövette azt a hibát, hogy engedélyt adott néhány, a valláspolitikai engedményekben tévőlegesen szerepet játszó tanácsos abszolválására. A szokása szerint czúttal is kettős játékot űző bécsi püspök ezt igyekezett kihasználni, s érvelését arra alapozta, hogy ha ugyanazon vétek miatt az alacsonyabb rangú főurak bocsánatot nyertek, ez tovább a királytól sem tagadható meg. A bécsi püspök április 30-i levelében a nuncius figyelmét arra is felhívta, hogy Mátyás fiatal kora óta – cleget téve az egyházi előírásoknak – mindig meg szokott áldozni a húsvéti időben, s ha ez elmarad, az eddig titokban maradt kiközösítés nyilvánosságra kerülhet, ennek következményei pedig beláthatatlanok lesznek. Különösen azon a téren, hogy Mátyás még inkább az egyháziak ellen fordul, és még jobban rá lesz szorulva a protestánsok szövetségére.⁷² Klesl igyekezett az abból fakadó előnyöket is kihasználni, hogy a Szentszék nem publikálta az *excommunicatiót*, így az ügy csupán lelkiismereti kérdés (*in foro conscientiae*) maradt. Mivel nem került sor a hivatalos egyházi eljárás megindítására, következképp a bűnbánó és elégtételt ígérő uralkodótól aligha lehet a továbbiakban a kívánt feloldozást megtagadni – hangoztatta.⁷³

Természetesen nem egyedül Klesl tett ellenlépéseket. A még kiközösítés alatt álló tanácsosok is mindent elkövettek azért, hogy gyóntatóiktól feloldozást nyerjenek, azok azonban a római intéseknek megfelelően a Szent Hivatal engedélye nélkül vonakodtak ezt megtenni. A szokásos audienciákon az uralkodó szintén többször és nyomatékosan kérdőre vonta a nunciust a halogatás oka felől, amelyet de Mara nyíltan a törvények visszavonásának elmaradásában nevezett meg.⁷⁴ Minthogy a nuncius Klesl április 30-i levelére adott udvarias, kitérő válaszában – Rómára (ahová továbbította a püspök levelét) hárítva a döntés felelősségét és jogát⁷⁵ – szintén az uralkodónak az audienciákon adott szóbeli feleleteire hivatkozott, Mátyás „első minisztere” május 2-án érveit a Szentszék előtt is megismételte. A bécsi püspök Scipione Borghese bíboros-neposhoz intézett levelében kompromisszumos megoldást ajánlott. Azt ugyan kivitelezhetetlennek tartotta, hogy Mátyás visszavonja a törvényeket, ám kötelezettséget vállalhat arra nézve, hogy alkalomadtán mindent el fog követni semlegesítésükre.⁷⁶

Az újabb fejlemények: egyfelől az első pápai bréve átadásakor tanúsított ismételt uralkodói szánom-bánom,⁷⁷ másfelől Klesl akciói nem maradtak eredménytelenek. A Szent Hivatal 1609. május 14-i ülésén V. Pál az inkvizitor-kardinálisokkal egyetértésben úgy határozott,

⁷⁰ Levele V. Pálhoz, Bécs, 1609. ápr. 18. ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 619^v. Vö. a nuncius április 11-i, részben már idézett jelentéseit. Uo.: fol. 603^r és 604^r, illetve a kongregáció április 23-i ülésének jegyzőkönyvét (59. sz. jegyzet).

⁷¹ 1609. április 30-án. ACDF St.St., vol. L 7c, fol. 620^v. Vö. Uo. Decr., vol. 1609, fol. 161^r. (A nuncius április 16-i [18-i] jelentésében is szólt a Kleslrel folytatott tárgyalásairól. Ezt a kongregációs dekrétum említi.) De Mara a pápai követeknek adott széleskörű fakultások birtokában elméletileg maga is jogosult volt a feloldozásra.

⁷² Melchior Klesl de Marához, Bécs, 1609. ápr. 30. ACDF St.St., vol. L 7c, fol. 629^r-630^r.

⁷³ Melchior Klesl de Marához, Bécs, 1609. ápr. 30. ACDF St.St., vol. L 7c, fol. 629^r-630^r.

⁷⁴ De Mara Borghéséhez, Bécs, 1609. máj. 2. ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 628^r-629^r.

⁷⁵ De Mara Kleslhez, Bécs, 1609. ápr. ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 630^v.

⁷⁶ Klesl Borghéséhez, 1609. máj. 2. ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 631^v. A levél az inkvizíció elé került: „Dic 14. Maii 1609. Relata in congregatione coram sanctissimo.” Uo., fol. 633^v.

⁷⁷ Lásd a nunciust az első bréve kapcsán már idézett április 25-i jelentését. Ezt V. Pál szintén a Szent Hivatalhoz tette át tárgyalásra. ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 634^r.

hogy a nunciának megadható a felhatalmazás Mátyás feloldozására, amennyiben az uralkodó elismeri tévedését, eskü alatt és írásban ígéretet tesz a törvények mielőbbi visszavonására, valamint arra vonatkozóan, hogy a jövőre nézve tartózkodni fog a hasonló, kizárólag a protestáns rendeknek kedvező engedmények megadásától.⁷⁸ Az inkvizíció május 28-án, de Marának a második és a feloldozás elhalasztását tudató április 24-ei bréve fogadtatásáról szóló jelentésének tárgyalásakor, újból megerősítette ezt a döntést. A nuncius vélhetően május végén vagy június elején adta meg az abszolúciót, de az uralkodó erre vonatkozó írásbeli kötelezvénye sajnos nem ismert. Kiállításában mindazonáltal nincs okunk kételkedni.⁷⁹

A közel két hónapig zajló események történelmi jelentőségét nem nehéz felismerni. A pápa spirituális hatalmának katolikus uralkodó feletti alkalmazása: a középkori és arisztotelészi alapokon kifejlesztett kora újkori pápai *potestas indirecta* elmélet gyakorlati megvalósítása mérsékelt formájában is eredményesnek bizonyult.⁸⁰ Bécsben pontosan tudták, hogy Mátyás ünnepélyes exkommunikálása beláthatatlan következményekkel járt volna az új uralkodó számára. Fegyvert adhatott volna a nemrég túl könnyen háttérbe szorított fivér, Rudolf császár kezébe. Mátyás mind az örökös tartományokban, mind a birodalomban elveszítette volna a katolikusok támogatását, nem szólva Spanyolországról, márpedig egy esetleges protestáns Habsburg-uralom kiépítése már csak a családi hagyományokat tekintve is fából vaskarika lett volna, és végleg meghiúsította volna a császári cím megszerzésére folyamatosan szövegetett terveket. Hiába tartottak Rómában ennek ellenkezőjétől, vagyis a császári trón protestáns segítséggel történő elnyerésének veszélyétől.⁸¹ Ugyancsak megfontolásra intett a Borghese-pápa, V. Pál személye, aki Velence *interdictumával* már trónra léptekor bizonyította, hogy bizonyos esetekben nem ismer tréfát.⁸²

Másfelől a Szentszék nem kívánt teljesen szakítani a korábban Mátyással szemben alkalmazott megértő politikával. Rómában világosan látták azt, hogy ha túllőnek a célon, az új uralkodót ezáltal végleg a protestánsok karjaiba lökhetik, és az egyházakat számos újabb retorzió érheti, amint arra Klesl számos alkalommal fel is hívta a pápai diplomácia figyelmét. Valószínűleg a spanyol Habsburgok sem támogattak volna egy ilyen akciót, a spanyol követtel folytatott többszöri tárgyalások pedig azt mutatják, hogy Rómában nagyon is oda-

⁷⁸ ACDF St. St., vol. L 7-c, fol. 634°; és ACDF Decr., vol. 1609, fol. 213.

⁷⁹ ACDF Decr., vol. 1609, fol. 213. Károlyi 21.

⁸⁰ A pápai *potestas indirecta* elve az állami önrendelkezés fejlődésével állította szinkronba a pápai univerzális igényeket. Már VIII. Bonifác elmélete a két kulcsról vagy két kardról világosan elkülönítette a pápák lelki és világi hatalmát, s az uralkodók tekintélyét a pápából származtatta. E középkori tradíció mellett a kora újkori gondolkodásra szintén nagy hatást gyakorolt Aquinói Szent Tamásnak Arisztotelészen alapuló államelmélete. Eszerint az állam léte a természetjogon alapul, célja a közös és a földi boldogság biztosítása. Ekképpen az állam autonóm, önálló képződmény. Küldetése azonban alá van rendelve az örök élet transzcendens képletének, aminek biztosítása viszont az egyház küldetése. A keresztény fejedelmek kötelessége, hogy alattvalóit mindkét célhoz elvezesse. Amennyiben az uralkodó a transzcendens cél elérését akadályozza, az egyháznak joga és kötelessége közbelépni. Ez a jog és kötelesség a pápák *potestas indirecta*-ja a világi ügyekben. E nézetet a kora újkorban mind Francisco de Vittoria, a nemzetközi jog atyja, mind a legnevesebb katolikus teológusok, Suarez és Bellarmino képviselték és népszerűsítették. Vö. Birley, Robert: *The Refashioning of Catholicism 1450-1700. A Reassessment of the Counter Reformation*. Washington, 1999. 77-81. Bellarmino nézeteit a legrészletesebben közvetlenül azután publikálta, hogy az inkvizíció ülésén az elméletet II. Mátyás kapcsán a gyakorlatban is kipróbálhatta (*De potestate Summi Pontificis in temporalibus*, Romae 1610).

⁸¹ Mátyás politikájának perspektíváira lásd Rainer 20-31.

⁸² Ennek részletei: Pastor, Ludwig von: *Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Restauration und des Dreissigjährigen Krieges*. XII: Leo XI. und Paul V. (1605-1621). Freiburg im Breisgau, 1927. 82-154.; Ranke, Leopold von: *A pápák története*. Budapest, é. n. [fordította: Horváth Zoltán], 451-467. A radikális pápai lépésre határvizálások és az egyházi immunitás velencei részről történt megsértése mitatt került sor.

figyelték a legnagyobb katolikus hatalom szavára.⁸³ Persze a Szent Hivatal bíborosai között voltak, akik kevesellték a titkos kiközösítést, s nem helyeselték a feloldozás késleltetett, feltételekhez kötött megadását. Binelli bíboros – akinek palotájában a kongregáció az ügyvel kapcsolatos első üléseit tartotta – mindezt csupán pótselekvésnek ítélte, és kifejezetten kárhóztatta, hogy Forgách előző évi pénzsegélykérelmének nem tették eleget. Szerinte ez lett volna az egyedüli hatékony módja a katolicizmust ért hátrányos megkülönböztetés elkerülésének.⁸⁴

A Szentszék visszafogott magatartásának megőrzését nagyban megkönnyítette, hogy a történeteket sikerült nagyrészt titokban tartani. A római diplomáciai jelentések általában hangsúlyozzák, hogy – egy-két kisebb tévedéstől eltekintve⁸⁵ viszonylag pontos és részletes – értesüléseiket kizárólag a legmegbízhatóbb csatornákat használva kellett beszerezniük.⁸⁶ Hasonló volt a helyzet Bécsben is. Mint láthattuk, Klesl egyik indoka az abszolutórium Róma részéről történő mielőbbi megadására éppen az volt, hogy az uralkodó húsvéti időben szokásos áldozásának elmaradása ne tárja a szélesebb nyilvánosság elé a kiközösítettség tényét.⁸⁷ Mindennek csupán Németország protektora, Paravicino bíboros április 4-i Prágába írott jelentése mond némileg ellent. A püspökök március 23-i levelét átadó Renzit minden valószínűség szerint a pápai audienciára kísérő és így ott jelen lévő Paravicino V. Pál indulatos reakciójának részletes leírásán túl tudniillik arról tudósította Rudolf császárt, hogy a római közvélemény szintén nagy felháborodással fogadta Mátyás protestánsokkal szemben megnyilvánuló engedékenységének hírért. Itt azonban a bíboros minden bizonnyal túlzásba eshetett, amelyet megmagyaráz a Mátyással szemben tapasztalható, a császár hívei körében szinte kötelező elfogultság.⁸⁸

Már szó volt arról, hogy a *potestas indirecta* mérsékelt alkalmazása milyen okok miatt gyakorolhatott érdemi hatást a királyi udvarra. Arról azonban még nem, hogy a kompromisszumos megoldást – vagyis hogy Bécs nem vonta vissza a törvényeket, de kötelezettséget vállalt végrehajtásuk kikerülésére – milyen párhuzamos lépések tették Róma számára elfogadhatóvá, illetőleg a későbbiekben Mátyás és környezete mennyire tartotta magát a kicsikart „megállapodáshoz”.

Április 11-i jelentésében a nuncius például már azt írja, hogy a nagyszombati március 23-i püspökkari konferenciáról Bécsbe küldött követség, Thelegdy János boszniai és Nápolyi Demeter győri püspök a korábbiaktól eltérően nem részesült kedvezőtlen fogadta-

⁸³ Annál is inkább, mert a Borghese-pápa egyébként mind kevésbé próbált önálló és aktív németországi valláspolitikát folytatni, a következő évtizedet leginkább már ez jellemzi. Repgen, Konrad: Die Römische Kurie und der Westfälische Friede. Idee und Wirklichkeit des Papsttums im 16. und 17. Jahrhundert. I: Papst, Kaiser und Reich 1521-1644. I/1: Darstellung. Tübingen, 1962. 161-161.; Jedini 652-659.

⁸⁴ Francesco Contarini a *Signoriához*, Róma, 1609. május 2. MTAKK Ms. 4982/1. Vö. Óváry III. 65. n. 401. (Eredeti: Arch. di Stato Venezia, Senato Secreto III, filza 61, fol. 85ss.)

⁸⁵ Contarini, annak ellenére, hogy – hosszas utánjárás nyomán – sikerült a magyar püspököknek a bíborosi kollégiumhoz intézett, de a pápa által visszatartott levelét megszerezni, azt írja, hogy az iratot két főúr is aláírta, ami nyilvánvaló tévedés. Uo.

⁸⁶ Lásd Contarini és Renzi fentebbi április 25-i és május 2-i (52-53. és az előző két jegyzetben idézett) jelentéseit, valamint ugyancsak Renzi április 28-i beszámolóját. Ez utóbbi a legkevésbé informatív, s a történeteket újólág s csupán nagy vonalakban elbeszélő levél: ÖStA HHStA Handschriften, Ms. W 290, vol. 12, fol. 348^r-349^v.

⁸⁷ A kiközösítés miatt az ünnepek alatt a püspök valóban kénytelen volt megtagadni Mátyástól és bizalmasaitól a szentségek kiszolgáltatását. (Vö. Rainer 22.) Ugyanakkor elképzelhető, hogy a pápai abszolutórium még a húsvéti idő vége, 1609. május 28. (*Ascensio Domini*) előtt megérkezett.

⁸⁸ Paravicino bíboros II. Rudolphhoz, Róma, 1609. ápr. 4. ÖStA HHStA Handschriften, Ms. W 290, vol. 12, fol. 343^v. Károlyi Árpád, bár nem használta a velencei követségi jelentéseket, hasonlóképpen vélekedik Paravicino beszámolójának forrásértékéről. Károlyi 17.

⁸⁹ De Mara Borgheséhez, Bécs, 1609. ápr. 11. ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 605^v.

tásban: kilátásba helyezték számukra az esztergomi tizedek visszaadását, Thelegdyt pedig a nemre hozott törvény kifejezett tiltása ellenére Mátyás címzetes püspökként a magyar királyi tanács tagjává nevezte ki.⁸⁹ Vélhetően ezek az időközben tapasztalható kedvező tendenciák okozták, hogy a püspökök vonakodtak eleget tenni az inkvizíció őket ünnepélyes tiltakozásra felszólító április 24-ai határozatának. Az április 25-re datált – miként a király esetében, ugyancsak bréve formájában közölt – döntésre Forgách a maga és kollégái nevében május 22-én válaszolt a pápához és Scipione Borghese bíboroshoz címzett leveleiben.⁹⁰ Ezekben mindenekelőtt köszönetet mondott a Szentszék fellépéséért és a törvények kánoni érvénytelenítéséért. Feleslegesnek vélte ugyanakkor az újabb protestálást, mondván, erre már az országgyűlés alatt és után több ízben sor került (czek szövegét másolatban mellékelte is), valamint hogy egy újabb főpapi gyűlés csak újabb támadásokra nyújtana alkalmat. Forgách ekkor már az Illésházy nádor halála miatt összehívandó következő országgyűlésre koncentrált, s azt tartotta kulcsfontosságúnak, hogy Róma szenteljen a továbbiakban is nagyobb figyelmet II. Mátyásnak, mivel szerinte ez nélkülözhetetlen az uralkodó katolikus ügyet pártoló magatartásának biztosításához. Mint írja, különösen azért, hogy Mátyás „ne hiessse úgy, hogy néhány zavarkeltő protestánsban az isteni oltalomnál, az egyház nyújtotta védelemnél, Őszentsége és a keresztény fejedelmek segítségénél hathatósabb támaszt lelhet”.⁹¹

A Szentszék válasz nélkül tudomásul vette Forgách érveit.⁹² A pápához intézett levél felolvasása a Szent Hivatal június 25-i ülésén egyben már a végét jelentette az inkvizíció tényleges részvételének a magyarországi egyházpolitikai harcokban.⁹³ A csupán pár hónap római cseményei mégis fordulópontnak tekinthetők a hazai katolicizmus történetében. Annak egyik legfontosabb okát ugyanis, hogy a protestantizmus 1608. évi törvényekben testet öltő teljes körű diadala után egy évvel az 1609-es országgyűlésen egy kibontakozó és számos sikert elkönyvelő ellenreformáció tudott megjelenni, a római inkvizíció – részleteiben és teljes súlyában most először rekonstruált – hatékony nyomásgyakorlásában találhatjuk meg. Róma spirituális hatalmának érvényesítése olyan mérvű diplomáciai támaszt jelentett a katolikus rendek számára, amely II. Mátyás reálpolitikai megfontolásokat előtérbe helyező, kompromisszumokon alapuló kormányzása idején lehetőséget teremtett az egyensúly helyreállítására a Bocskai-szabadságharc révén belpolitikai erőfölénybe került protestantizmussal szemben.

Melyek voltak a katolicizmus által már 1609-ben elért eredmények? Gyakorlatilag minden olyan probléma, amelyet a püspökök március 23-i panaszukban mint az egyház érdekeit sértő esetet soroltak fel, katolikus szemmel pozitív megoldást nyert. Az egyházi birtokokat visszaadták, az egri káptalant és a feloszlatott konventeket visszaállították, Forgách újra rendelkezhetett az esztergomi tizedek és részben Érsekújvár felett, Mikácsi váradi püspök proskribálását megszüntették. A püspökök főispáni tisztét többé nem fenyegette veszedelem, a jezsuiták elleni újabb törvényt és a vallásszabadság megerősítését pedig sikerült megakadályozni. A katolikusok számára további sikert jelentett, hogy a királyi tanácsban is az ő javukra változott a tagok aránya, részben azért, hogy az uralkodó Eger kivételével az összes püspöki széket betöltötte. Azt, hogy az egyik legfontosabb időközben – Illésházy halálával – felmerült célt, egy katolikus nádor megválasztását nem sikerült elérni, ezek az eredmények

⁸⁹ A püspököknek szóló („Cardinali Strigoniensi, episcopus et praelatis regni Hungariae”) bréve, amely emelkedettebb formában ugyan, de gyakorlatilag a Hivatal határozatának mondanivalóját ismétli meg, másolatban megtalálható: ACDF St.St., vol. L 7-c, fol. 616’.

⁹⁰ Forgách Ferenc levelei V. Pálhoz és Scipione Borghesehez, ASV Fondo Borghese, serie III, vol. 45-c, fol. 124^v és 125^v. A pápához intézett levél másolata: ACDF St.St., vol. L 7c, fol. 637^v.

⁹² A levelek fogadtatásáról az új velencei rezidens, Giovanni Mocenigo 1609. június 6-án számolt be a *Signoriat*nak. MTAHK Ms. 4982/1. Vö. Óváry III. 66. n. 406. (Eredeti: Arch. di Stato Venezia, Senato Secreta III, filza 61, fol. 172.)

⁹³ „Die 25 Iunii. Relata in congregatione coram sanctissimo.” ACDF St.St., vol. L 7c, fol. 637^v.

és a bíboros testvérének, Forgách Zsigmondnak újonnan megszerzett országbírói tiszte bőségesen ellensúlyozták.⁹⁴

Mindcz természetesen állandó egyházpolitikai harcoktól kísérve ment végbe. A Szentszék az abszolutórium megadása után is folyamatosan követte az cseményeket: az esztergomi tizedek és az egyházi birtokok visszaadása,⁹⁵ Érsekújvár,⁹⁶ a jezsuiták, valamint a nádorság⁹⁷ ügyében olykor hetente jöttek a korábbinál jóval aktívabb szerepet játszó nuncius jelentései és mentek az államtitkárság utasításai. Az elért eredmények sokkal inkább valaminek a kezdetét, mintsem a végét jelentették. Az egri káptalannak például sem megfelelő székhely, sem birtokok nem álltak még a rendelkezésére,⁹⁸ az országban még egyetlen jezsuita kollégium sem működött, és még hosszan folytathatnánk a sort.⁹⁹

Róma aktív közreműködésével, s mint láthattuk, ebben a Szent Hivatalnak oroszlánrésze volt, mindenesetre már sikerült kialakítani egy modern katolikus konfesszió megszervezésének politikai keretét. Ezt hamarosan két, immár Pázmány Péter nevével fémjelzett törekvés: a protestáns nemesség tömeges megtérítése és a katolicizmus belső reformja: a trienti program átültetése töltötte meg tartalommal. Amelynek híján a ország kora újkori története épp annyival lenne szegényesebb, mintha nélkülözni kényszerült volna a protestáns diszciplínák társadalomszervező erejét.¹⁰⁰

⁹⁴ Mindezekről részletesen: Károlyi 136-160.

⁹⁵ Borghese de Marához, Róma, 1609. jún. 13, BAV Barb. Lat., vol. 5929, fol. 159-160; aug. 1. Uo. fol. 197-199; aug. 22. Uo. fol. 455; szept. 5. Uo. vol. 5931, fol. 162-163; szept. 12. Uo. fol. 172, szept. 19. Uo. fol. 172-173; okt. 31. Uo. fol. 193-194; 1610. jan. 16. Uo. fol. 257-58.

⁹⁶ Borghese de Marához, Róma, 1609. szept. 26, BAV Barb. Lat., vol. 5931, fol. 178-179, okt. 31. Uo. fol. 193-194.

⁹⁷ Borghese de Marához, Róma 1610. jan. 9, BAV Barb. Lat., vol. 5931, fol. 292-293. 1609. máj. 23 és 30. Uo. vol. 5929, fol. 144-145 és 149.

⁹⁸ Lásd az egri káptalan 1611. évi kérvényét V. Pálhoz: BAV Fondo Boncompagni e Ludovisi, vol. E 18, fol. 276'-277'.

⁹⁹ Miután a túróci prépostságot Forgách magának adományoztatta és így jövedelmét a rend számára tudta biztosítani, az első kollégiumot 1615-ben alapította meg Nagyszombatban. Ennek körülményeiről: Ackermann Kálmán: Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek. Életrajzi tanulmányok az ellenreformáció korához. Budapest, 1918. 48-54.

¹⁰⁰ Vö. Benda Kálmán: *Pázmány Péter politikai pályakezdése*, A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei, 31. 1979. 273-280. A nemesi konverziókról kialakult hagyományos képet jelentősen finomítja, az egész jezsuita rend és a korábbi előzmények fontosságát hangsúlyozza: Lukács László S. I. – Molnár Antal: A homonnai jezsuita kollégium (1615-1619). Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére (Adattár a XVI-XVIII. század szellemi mozgalmak történetéhez, 35. Szerkesztette: Balázs Mihály – Font Zsuzsa – Keserű Gizella – Ötvös Péter.) Szeged, 1997. 357-360. A trienti határozatok magyarországi megvalósítására máig alapvető munka: Vanyó Tihamér: A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon. A Római Magyar Történeti Intézet Kiadványai, Budapest, 1933. (kny. Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről 1600-1850 [Olaszországi Magyar Oklevéltár 2], Pannonhalma, 1933.); a formális publikálás korábbi problémáira lásd Fazekas István: Kísérlet a trentói zsinat határozatainak kihirdetésére Magyarországon. R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Születésének 70. évfordulója ünnepére. Budapest, 1998. 154-164.

TUSOR, PÉTER

*The Hungarian Articles of 1608 before the Roman Inquisition:
the excommunication of Mathias II*

The essay tries to find an explanation of how it was possible that Catholicism, which was totally pushed into the background at the Diet of 1608 due to the Protestant Bocskai uprising, could regain a number of its positions in Hungary by the time of the Diet of 1609.

One of the most important events of the intervening year, in this respect, was the Roman censorship of the articles passed at the 1608 Diet, published in print, upon the request of Hungarian prelates. Despite the repeated urges of Cardinal Ferenc Forgách, Archbishop of Esztergom wishing firm intervention, Rome before and under the 1608 Diet assumed an expectant attitude against the religious politics of the new Hungarian king, Mathias II (1608-1619), who had deposed Rudolph II (1576-1608) and come into power with support from the Protestant Estates. More favourable than those of Forgách, the reports of Bishop Placido de Mara of Melf, a nuncio accredited to the king played a crucial part in this.

The behaviour of the Holy See changed only after seeing a printed copy of the articles, which made Catholicism in Hungary impossible, confirmed by the sovereign's initials, sent by the Hungarian bishop to Rome, and after receiving the news of the freedom of religion granted to the Austrian Protestants in 1609. At this point, Pope Paul V (1605-1621) informed Mathias II that due to these concessions the king had come under the ruling of the provisions contained in the bull *In Coena Domini*, and that had himself excommunicated from the Church along with his councillors.

The Roman Inquisition acting in the case, namely the Holy Office (*Sanctum Officium*) took the laws under close scrutiny and then invalidated not only certain articles but the whole text, declaring that Catholics – both secular and clerical – could not be put under obligation to observe it. The Cardinals of the Inquisition with the Pope at their head, following repeated negotiations and wearisome postponements, instead of having the laws repealed, as had been long claimed, eventually made strict conditions concerning the earliest possible absolution from the automatic interdictum due to the proclamation of the laws, to Mathias II and his ministers, who had been obliged to repent repeatedly. The king had to contact Rome directly, because the Holy Office claimed the privilege of settling the matter, and had withdrawn all earlier spiritual faculties in time on the basis of which local churches could also have administered the firmly urged absolution.

The case did not come to the notice of the wider public, but the diplomats of Emperor Rudolph II and Venice, accredited to Rome, could provide reliable information about the proceedings of the negotiations not always free from tension. The events taking place in Rome, Vienna, and Pozsony, in which one of the key figures was Bishop Melchior Klesl of Vienna, are reconstructed in detail by the author mainly with the help of the sources available at the recently opened Archives of the Inquisition.

The intervention of the Holy Office considerably contributed to the fact that the Hapsburg sovereign and his environment, putting considerations of political realism to the fore, promoted the unfolding of the Hungarian counter-reformation more effectively in the following decade, within the scope of which the opportunity of implementing the reform resolutions of the Council of Trento presented itself. Hungarian Catholics, led by Cardinal Ferenc Forgách eventually managed to counterbalance the superiority of Protestantism in home affairs in 1609 with the help of foreign support, which, in their case, was extended by *potestas indirecta*, as applied by the Holy See.